

WAT IS 'N HELD?: HERKONSEPTUALISERING VAN DIE BOEREKRYGERBEELD NA 1961

Kobus du Pisani^{*}

The traditional heroic image of the Boer warrior who fought in the South African War, which was utilised in the earlier phases of Afrikaner nationalism to promote Afrikaner unity around conservative religious and political values, has been adopted to suit a new value system in the Afrikaner culture in the post-1961 period. The establishment of the Republic of South Africa and the prosperity of the 1960s marked the zenith of Afrikaner power, but was followed in the 1970s and 1980s by the decline of Afrikaner power under immense pressure. In the 1990s the Afrikaners relinquished their political domination in South Africa. Against this background of rapidly changing fortunes the validity of the traditional heroes, symbols and rituals of Afrikanerdom was questioned by some Afrikaner intellectuals. The traditional image of the Boer warrior also came under scrutiny. A number of texts in the Afrikaans historiography and literature are analysed in this article to indicate how the Boer warrior image was reconceptualised. Divisions in Afrikanerdom has caused this image to become diversified.

DIE TRADISIONELE BEELD VAN DIE BOEREKRYGER ONDER AFRIKANERS¹

Onder die verskillende beelde wat in die loop van die twintigste eeu aangewend is om Afrikanernasionalisme te onderskraag, beklee die Boerekryger uit die Suid-Afrikaanse Oorlog² 'n ereplek as volksheld. Die primêre funksie waarvoor die Boerekrygerbeeld in die mobilisering van Afrikanermag aangewend is, was die bevordering van Afrikanereenheid. Afrikanernasionalistiese leiers, wie se strewe die verwesenliking van die ideaal van volkseenheid deur die vereniging van alle Afrikaners was, het op bepaalde kwaliteite gefokus en sodoende die Boerekryger in 'n eenheidsmotief en 'n waardevolle kulturele kommoditeit omskep.

^{*} Vakgroep Geskiedenis, Potchefstroomse Universiteit vir CHO.

¹ Hierdie inleiding is gebaseer op 'n konseptikel deur die outeur getitel "'Volkshelde': die Boerekrygerbeeld en die konstruksie van Afrikanernasionalisme". Beide artikels het hulle ontstaan gehad in 'n gesamentlike referaat van die outeur en Louis Grundlingh, Departement Geskiedenis, RAU, by Unisa se konferensie oor die Suid-Afrikaanse Oorlog in Augustus 1998. Erkenning word hiermee aan sy bydrae verleen.

² Daar bestaan meningsverskil onder historici oor die benaming vir die oorlog van 1899 tot 1902. In hierdie artikel word die inklusiewe naam "Suid-Afrikaanse Oorlog" gebruik.

Elemente van die Boerekrygerbeeld, wat in verskillende periodes van die konstruksie van Afrikanernasionalisme op verskillende wyses vir mobiliseringsdoelendes ingespan is, het ingesluit:

- Beklemtoning van die heroïese Boerekryger as versinnebeelding van die vryheidstryd teen Britse imperialisme om Afrikaners op te skerp tot 'n voortgesette stryd teen Engelse oorheersing in Suid-Afrika.
- Skepping van die Bittereindermetafoor deur die eensydige beklemtoning van die heroïese seksie van die burgers se volgehoue stryd teen alle hoop in tot met die vredesluiting, wat voorgehou is as aanduiding van geloof in die toekoms van die Afrikanerdom en aan die republikeinse ideaal gekoppel is.
- Uitbeelding van die swaarkry en lyding van die Boerekrygers tydens die oorlog, ten einde Afrikaners in tye van nood (byvoorbeeld die depressie- en droogtejare) tot volharding aan te spoor.
- Klem op die gemeenskaplike vaste geloof in God en vrome godsdienstigheid van die burgers op kommando as eenheidsmotief in die Afrikanerstryd.
- Nadruk op die beweerde egalitariese aard van die kommandostelsel as simbool van die organiese eenheid van die Afrikanervolk.

Die tradisionele heroïese beeld van die Boerekryger onder Afrikanernasionaliste kan soos volg uitgedruk word: Die twee Boererepublieke se burgers op kommando was patriotiese krygers, uitstekende ruiters en skuts, dapper vegters met 'n onwrikbare geloof in God. Hulle het 'n heldhaftige stryd teen die mag van Britse imperialisme gevoer vir die handhawing van die nasionale onafhanklikheid van die Afrikaner. As metafoor vir Afrikanereenheid was die kernboodskap van Afrikaanse uitbeeldings van die Boerekryger: "Ons is 'n volk met 'n heroïese kern. Ons kan trots wees op ons Afrikanerskap." Die Boerekrygerbeeld is aangewend om 'n geïdealiseerde nasionale identiteit, gebaseer op godsdienstige en rassesuperioriteit, te skep.

Hoewel daar nie twyfel betaan oor die meerderheid Boerekrygers se heldhaftigheid en militêre vermoë nie, het die Afrikanernasionale standaardbeeld van die Boerekryger nie die volle verhaal vertel nie. Dit spreek van heldeverering vir die bittereinders, terwyl die hensoppers en joiners, wie se onheroïese optrede in Afrikanernasionale kringe geminag is, gerieflikshalwe verswyg is. Hierdie eensydige beklemtoning van die heroïese seksie onder die Boerekrygerbeeld is op so 'n wyse in verskillende fases van die ontwikkeling van Afrikanernasionalisme belig dat dit die politieke doelstellings van die tyd ondersteun het. In die periode van etniese mobilisasie het Afrikaanse digters, skrywers en historici se konseptualisering van die oorlog populêre beskouings onderskraag. 'n Geskiedbeeld is daar-

gestel waardeur die politieke proses van die vorming van 'n nasionalistiese Afrikaneridentiteit gerugsteun is (Grundlingh 1990:49).

Veral weens verstedeliking het die Afrikanerkultuur sedert die dertigerjare 'n geleidelike moderniseringsproses ondergaan. Dit het weliswaar 'n invloed op die beeld van die Boerekryger uitgeoefen. Die prestasies van die dorpskommando's tydens die oorlog is byvoorbeeld beklemtoon om aan te dui dat Afrikaanse dorpsbewoners nie vir boere in die landelike gebiede hoef terug te staan as dit by die volkstryd kom nie. Aangesien konserwatisme dominant gebly het in die Afrikanersamelewing het die Boerekrygerbeeld egter in essensie vir etlike dekades weinig verandering ondergaan. Aan die begin van die apartheidsera, toe die konsolidasie van Afrikanermag en die verwesenliking van die republikeinse ideaal 'n politieke prioriteit was, het die tradisionele Boerekrygerbeeld steeds sterk gefigureer as deel van die Afrikanernasionale mitologie. Dit is deur Christelik-Nasionale onderwys onderskraag. Op skool het geskiedenis 'n belangrike rol gespeel as "volksvormende" vak, waardeur "volkstrots, volkstrou en vaderlandsliefde" gekweek moes word (Van Jaarsveld 1984:17). In Afrikaanse skoolgeskiedenis-handboeke is die heroïese aspekte van die Boerekrygers tydens die oorlog uitgelig. Die dapperheid en krygsvermoë van legendariese helde soos De Wet en De la Rey is beklemtoon (Van Jaarsveld e.a. 1973:300-7).

VAN TRADISIONALISME NA MODERNISME NA POSTMODERNISME: NUWE KONSEPTUALISERINGS VAN DIE BOEREKRYGERBEELD

Soos simbole en rituele onderskraag heldefigure die waardestelsel onderliggend aan 'n bepaalde kultuur. Die historiese beelde wat van helde in 'n kultuurgroep se kollektiewe bewussyn geskep word, is sigbare gestaltes van onsigbare betekenisse wat slegs van binne-af deur die lede van die kultuurgroep geïnterpreteer kan word (Hofstede 1991:7-8). Wanneer die kultuurgroep se waardes verander, sal die beelde van sy helde ook verander. Dit was ook die geval met die Boerekrygerbeeld in die Afrikanerkultuur.

Namate Afrikanermag verskans is en Afrikanerwelvaart toegeneem het, het die oorlog in die Afrikanernasionale bewussyn vervaag. In 1961 is die lankgekoesterde ideaal van die heroprigting van 'n Afrikanerrepubliek, vry van Britse gesag, verwesenlik. Ironies genoeg het die totstandkoming van die Republiek van Suid-Afrika nie 'n roemryke tyd van Afrikanermagkonsolidasie ingelui nie. Intendeel, Afrikanermag het onder toenemende druk gekom en sou geleidelik onder dié druk begin verbrokkel.

Sedert die sestigerjare het 'n breuk met die Afrikaner se konserwatiewe verlede plaasgevind. 'n Jonger geslag pragmaties-verligtes het die toon in die Afrikanersamelewing begin aangee. Die liberalisering van die Afrikaanse gees het sienings onder Afrikaners oor die Suid-Afrikaanse Oorlog beïnvloed. Soos die oudstryders begin wegval het, het die anti-Britse sentiment vervaag. Die ekonomiese voorspoedgolf van die sestigerjare het veroorsaak dat die Afrikaner minder geneig was om oor die swaarkry van die verlede, gesimboliseer deur die Suid-Afrikaanse Oorlog, na te dink. Die neiging was om vorentoe te kyk na 'n skynbaar blink toekoms (Grundlingh 1990:52).

Spoedig is die situasie omgekeer toe Afrikanerdominasie in die sewentiger- en tagtigerjare onder toenemende druk gekom het. Die landseconomie en die veiligheidsituasie in Suider-Afrika het verswak. Met die bosoerlog teen die swart bevrydingsbewegings op die landsgrense het oorlog weer deel van die Afrikaner se leefwêreld geword. Jong Afrikanermans is opgeroep vir verpligte militêre diens en sommige van hulle moes hulle lewe vir "volk en vaderland" opoffer. Oorlogsmetafore het weer relevant geword en die Suid-Afrikaanse Oorlog het nogmaals nuwe betekenis gekry in die ideologiese diskoers van Afrikanernasionalisme. Analogieë tussen die Afrikaner se beleërde posisie in die sewentigerjare en op die vooraand van die oorlog is getrek. Soos die Uitlanders in die ZAR het stedelike swartes nou op politieke regte aangedring. Soos in Kruger se tyd is die buiteland se aandag weer op Suid-Afrika gevestig. Veral onder konserwatiefgesindes was daar die vrees dat die Afrikaner, soos na die Suid-Afrikaanse Oorlog, sy politieke mag kon verloor en in sy "eie" land gemarginaliseer kon word (Grundlingh 1990:53).

Deur die verskeie fases van die ontwikkeling van Afrikanernasionalisme in die apartheidsera het die Suid-Afrikaanse Oorlog steeds in die Afrikaner se geestelike produkte, soos die geskiedskrywing en letterkunde, neerslag gevind. Enkele voorbeelde word bespreek om die herkonseptualisering van die Boerekrygerbeeld aan te dui.

AFRIKANERHISTORICI KYK MET NUWE OË NA DIE BOEREKRYGER

Hoewel die eensydig positiewe heroïese siening van die Boerekrygers tot heel onlangs in sekere Afrikanernasionalistiese historiese werke gehandhaaf is (kyk Gronum 1974; Malan 1990), het die verloop van tyd en die navorsing van ampdelike dokumente deur professionele historici meer objektiewe perspektiewe op die oorlog meegebring. Dit het gelei tot 'n herkonseptualisering van mites en beelde. Sedert die sewentigerjare het die jonger geslag Afrikaanse historici wat die oorlog as navorsingsveld gekies het, sonder om die heroïese siening van die Boerekrygerbeeld noodwendig af te takel, ook die skadukant van die oorlog begin belig.

Albert Grundling se **Die 'hendsoppers' en 'joiners'. Die rasionaal en ver-skynsel van verraad** (1979) was die eerste omvattende studie oor die hendsoppers en joiners aan Boerekant. Hy het aangedui dat van die republikeinse burgers nooit tydens die oorlog die wapen opgeneem het nie (Grundling 1979:8) of die kommando's sonder verlof verlaat het (Grundling 1979:10). Toe die oorlog teen die Boere begin draai het talle, uiteindelik ongeveer 20 000 burgers, hulle wapens neergelê. Sommige het dit weens wanhopigheid en uitputting gedoen, ander om materiële gewin of uit gemaksgtigheid. Van hulle het pogings aangewend om hulle medeburgers te oorreed om die stryd te staak (Grundling 1979:20 e.v., 58, 82 e.v., 133-6).

'n Hele aantal burgers het verder gegaan deur die Boeresaak te verrai en in Britse militêre diens te tree as gidse, verkenners en lede van burgerkorpse. Die meeste van hulle was van die "laagste klas Boere", maar hulle leiers was in baie gevalle "ontwikkelde en gerespekteerde persone", wat oortuig was dat dit in belang van die volk was om die oorlog op 'n drastiese wyse te help beëindig (Grundling 1979:162, 198 e.v., 261).

Hoewel Grundling die hendsoppers en joiners se optrede kontrasteer met die "vernufelige krygskuns en verbasende uithouvermoë" van die meerderheid Boere-krygers en tot die slotsom kom dat hulle nie deel gehad het aan die "heldetydvak van die Afrikaner" nie (Grundling 1979:355), het sy studie 'n nuwe perspektief op hierdie groepe gebring. Hy het aangetoon dat dit verkeerd is om die bestaan van die minder heroïese Boere te probeer negeer of hulle optrede veralgemenend te veroordeel.

Fransjohan Pretorius se **Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902** (1991) is 'n uitvoerige studie oor die sosiale aspekte van die burgers se lewe op kommando. Dit onderskryf grootliks die heroïese siening van die Boere-kryger, maar verwerp die "eensydige lofsang vir die bittereinder" (Pretorius 1991:17) en gee ook aandag aan negatiewe aspekte van die kommandolewe.

Pretorius bespreek onder meer godsdienstige onverskilligheid onder sekere burgers (1991:197-202), plundering van privaat eiendom deur burgers (1991:234-41) en diefstal van medeburgers se eiendom (1991:241-4). Daar was volgens hom 'n kriminele element op kommando teenwoordig. In die oorlogsomstandighede het selfs wetsgehoorsame burgers hulle aan oortredings skuldig gemaak. Daar was ook gevalle van drankmisbruik (Pretorius 1991:244-9). Afrikaners se houding teenoor swartes is deur rassisme gekenmerk (Pretorius 1991:282-301), wat gelei het tot

menseregteskendings soos die teregstelling van gewapende gekleurdes sonder verhoor.

Wat die sedelike peil op kommando betref, wys Pretorius op die skaarsheid van inligting oor seksuele verhoudings, omdat dit 'n onderwerp is waaroor destyds nie gepraat en geskryf is nie. Dit wil voorkom of die deursnee burger kuis was. Enkele gevalle van owerspel, seks voor die huwelik en ontug met swart vroue is bekend. Geen skriftelike bewyse van verkragting en homoseksuele verhoudings is gevind nie (Pretorius 1991:253, 340-6).

Die strekking van Pretorius se teks is dat hoewel die oorwegend heroïese optrede van die Boerekrygers tydens die oorlog bo alle twyfel staan, hulle fisies en moreel nie supermense was nie en dat daar soos in enige samelewing swart skape was.

Die Afrikaanse geskiedskrywing open dus die moontlikheid van 'n alternatiewe beeld van die Boerekryger deur die realiteit van minder heroïese Boere bloot te lê en vrae te vra oor die bestaan, al dan nie, van vorme van sosiaal-patologiese gedrag op kommando. Hierdie alternatiewe beeld is verder in die Afrikaanse letterkunde ontgin.

BEVRAAGTEKENING VAN DIE TRADISIONELE BOEREKRYGER-BEELD IN DIE AFRIKAANSE LETTERKUNDE

Soos in die historiografie het die perspektief op die Suid-Afrikaanse Oorlog ook in die Afrikaanse letterkunde verander. In *Die pluimsaad waai ver*, 'n drama wat NP van Wyk Louw vir die vyfjarige herdenking van republiekwording in 1966 geskryf het, is president Steyn uitgebeeld as die leier van 'n verskeurde volk tydens die oorlog (Louw 1972:22, 46 e.v.). Louw het nie die heldhaftigheid van die Boerekrygers op kommando in twyfel getrek nie. De Wet en andere se onverskrokkenheid en bittereindergees figureer sterk in die drama. Daarteenoor open die karakters van Grootvader Visser en sy seun, Jan, die moontlikheid dat die verraad van die joiners nie as gevolg van lafhartigheids gepleeg is nie, maar uit legitieme godsdienstig-pasifistiese motiewe. Grootvader Visser sien die oorlog as 'n onheilige oorlog wat tot onnodige lewensverlies lei (Louw 1972:48) en beskou sy samewerking met die Engelse as diens aan sy volk (Louw 1972:66).

Selfs president Steyn, wat in Afrikanernasionalistiese geskrifte as die held onder die helde en die standvastige rotsman uitgebeeld is (Naudé 1903:370; De Wet 1903:279-80), voer in *Pluimsaad* 'n gewetenstryd as hy worstel met die vraag of hy die reg het om sy burgers se lewens in die oorlog te vra (Louw 1972:50).

Teen die einde van die oorlog begin selfs die beste Boerevegters twyfel aan die sin van die oorlog (Louw 1972:78).

Pluimsaad het 'n polemië oor Louw se siening van Boerehelde uitgelok. Eerste minister Verwoerd het gekap na skrywers wat weifelend vra: "Wat is 'n volk?" (**Pluimsaad** het met hierdie vraag begin) eerder as om die heldedade van die volk te besing. Verwoerd het gemeen dat **Pluimsaad** nie histories getrou was nie, aangesien Louw in sy opinie Steyn nie as 'n held nie, maar as 'n patetiese figuur uitgebeeld het. By 'n noukeurige lees van die teks is dit duidelik dat dit nie die geval was nie. Steyn was juis in Louw se uitbeelding 'n ware held, omdat morele integriteit vir hom swaarder as blinde patriotisme gewees het. In **Die Beeld** het Schalk Pienaar vir Louw in die bresse getree. Volgens hom het Louw in sy kyk na die heldetyd van die oorlog meer as net heldedom gesien. In die figuur van Steyn het hy grootheid en kleinheid, krag en swakheid, angs en heldemoed uitgebeeld. Twyfel was nie vreemd aan Steyn nie, maar hy het oorwin omdat hy sy eie en sy volk se swakhede kon oorwin. "Dit moet Van Wyk Louw se sonde heet", het Pienaar geskryf, "dat hy twyfel durf opper het in 'n tyd waarin daar vrees is vir twyfel" (Steyn 1998).

'n Dekade later, in 1976, het Etienne Leroux se **Magersfontein, o Magersfontein!**, wat eers ongewens verklaar en later met die Hertzogprys bekroon is, verskyn. Die roman handel oor 'n buitelandse rolprentspan wat 'n film maak oor die Slag van Magersfontein, die bekende veldslag uit die Suid-Afrikaanse Oorlog, waarin die Boere 'n roemryke oorwinning oor die Britte behaal het. Hoewel Leroux die historiese agtergrond nagevors het (Minnaar 1982:1), dui hy voor in die boek aan dat die historiese gegewens verdag is. **Magersfontein** is deur 'n resensent getipeer as "'n satire op die geskiedkundige roman" (Van Zyl 1982). Leroux verwys self na sy werk as "'n surrealistiese samestelling van die werklikheid in terme van die verlede en die hede" (Leroux 1976:155). Deur 'n vermenging van die historiese, mitiese en ironiese ontromantiseer Leroux die geskiedenis.

Leroux bied 'n verligte Afrikaanse siening oor heldedom. Hy misken nie die heroïese verlede nie. Trouens, hy betreur die wyse waarop die helde se "grafkelders ontheilig" word, dit wil sê die historiese verlede onteer word. Dit word in die roman uitgedruk deur die lede van die filmspan se gebrek aan eerbied teenoor die heldedom van Magersfontein (Botha 1980:471). Hoewel die Slag van Magersfontein as 'n "comedy of errors" uitgebeeld word, huldig Leroux tog, miskien wel tong in die kies, die "grandeur van Magersfontein", waar die "vegtende Kelte" en die "ongeorganiseerde Boere" mekaar die stryd aangesê het (Leroux 1976:91). Generaal de la Rey, die onkonvensionele en geniale beplanner van die Boere se loopgraafstrategie by Magersfontein, en generaal Wauchope, bevelvoerder van die

Skotse brigades, word as ware helde (Malan 1982:69) en mekaar se gelykes in hierdie laaste "ridderlike oorlog" vereer. Wauchope se dood by Magersfontein was "waardig aan die tradisie van uitverkore militêre helde" (Leroux 1976:47). Hy het met sy swaard omhoog die Boerevestings bestorm en is met 27 koeëls neergevel (Leroux 1976:65). Leroux se skalkse kommentaar is dat beide die Skotte en die Boere "altyd heroës aan die verloorkant was" (Leroux 1976:135). De la Rey, Wauchope en ander bevelvoerders word geassosieer met die letterkundige argetipes van die wit nar en die swart nar (Leroux 1976:30), wat die ewige stryd in die psige tussen die ordelike en rasonale sy van die menslike natuur aan die een kant en die irrasionele en spontane sy aan die ander kant verteenwoordig (Van der Merwe 1998:10).

Leroux het sy mes in vir 'n blindelinge heldeverering in Afrikanernasionale kringe. Hy betwyfel nie die Boerekrygers se heldhaftigheid nie, maar onderskryf nie die tradisionele eensydige uitbeelding daarvan nie. Volgens sy weergawe is die Boere in die loopgrawe by Magersfontein onwillige helde. Hulle is vreesbevange, maar het geen vlugkans nie en kan nie anders as om die slag enduit te volvoer nie (Leroux 1976:96). Die akteurs van die filmspan wat die rolle van die Boerekrygers speel, toon 'n ooreenkoms met Castro se Kubaanse rebelle (Leroux 1976:25). Hierdie vergelyking satiriseer kontemporêre Afrikanernasionalistiese beskouings, want toe Magersfontein gepubliseer is, was die Suid-Afrikaanse Weermag in Angola in 'n hewige stryd met die Kubane gewikkel, wat deur NP-leiers voorgelou is as 'n heldhaftige stryd teen die Kommunisme om die behoud van die Christelike beskawing.

Die Boere-oudstryder in *Magersfontein* is die personifikasie van die tradisionele siening van die Boerekrygerheld. Hy word beskryf as "'n ou man met 'n welige wit baard, pyp in die mond, sy vel deur die son verweer tot 'n ou perkament, sy oë vol Boeretrots" (Leroux 1976:64). Hy is 'n stoere Boer, trots op sy deelname aan die oorlog: "Ek is tagtig jaar oud", sê hy, "maar die oorlog dreun nog steeds in my" (Leroux 1976:66). Leroux maak van die ou man met sy drankprobleem 'n parodie van die bittereinder. Wanneer die filmspan deur 'n vloed oorval word en die oudstryder te perd in die veld vasgekeer word, weier hy om in die lugmaghelikopter wat hom kom red, te klim. Hy het hardkoppig klaar besluit "dat die perd daardie aantal kilometers na die droë grond kan swem" (Leroux 1976:173). Met hierdie voorval hekel Leroux die absurditeite rondom die tradisionele bittereinderbeeld.

Leroux herkonseptualiseer die Suid-Afrikaanse held in die karakter van die pragmatiese Gert Garries. Rasseonderskeid word deur Garries gerelativeer omdat hy 'n kleurling is, dus nóg wit nóg swart. Hy word deur lord Sudden as 'n "gehawende Boer" aangesien (Leroux 1976:51). Hy is 'n ware Suid-Afrikaanse

patriot en kombineer die deugde van De la Rey en Wauchope. Anders as die Bittereinders van ouds veg hy heldhaftig en effektief teen die swart chauffeur, maar besef wanneer dit futiel is om aan te hou veg (Leroux 1976:49). Garries se kind en die swart chauffeur word saam in 'n graf begrawe en hul oorblyfsels word later verkeerdelik as dié van 'n Boerekrygsman en sy seun geïdentifiseer (Leroux 1976:102). Met Garries se "hemelvaart" in 'n warmlugballon in die slottoneel eindig die vertelling op 'n hoopvolle noot (Leroux 1976:182 e.v.).

Dwarsdeur die roman hekel Leroux die apartheidsregering en sy burokratiese amptenary. In die epiloog bereik Leroux se satirisering van verkrampte Afrikanernasionalisme 'n hoogtepunt in die toespraak van die minister wat drup van selfvoldaanheid en clichés. Hy sê dat hy gesien het "dat daar niks verkeerd is met die kaliber van ons Afrikaners nie". Hy vergelyk die hede met die "roemryke verlede". "Net soos in die verlede sal elke man sy staal bewys. Ek het vertroue in my volk. Die Boere was die eerste wat loopgrawe gegrawe het; die Boere was die eerste wat 'n guerrilla-metode van oorlogvoering ontwerp het. Ons sal nooit oorwin word nie! Ons sal alle rampe oorleef! Dit setel in ons karakter! Ek het die volste vertroue in my eie mense!" (Leroux 1976:190). Dit is duidelik dat Leroux in sy tragikomedie 'n Afrikanerdom uitbeeld wat 'n Götterdämmerung beleef. Dit word gesimboliseer deur die son wat "in sy volle Afrikaglorie" ondergaan terwyl die minister praat (Leroux 1976:191). Nietemin verklaar hy teenoor sy apatiese gehoor: "Ek sien 'n reënboog vir ons land, Suid-Afrika" (Leroux 1976:192). Leroux stroop nie die Boerekrygers van die heroïese nie, maar deur dié ironiese slot relatieweër hy die amptelike en politieke-bevooroordeelde uitbeelding van die verlede.

Sommige resensente van Magersfontein meen dat Leroux die dekadente hede met die heroïese verlede kontrasteer (Botha 1980:471). Ander verwerp hierdie interpretasie en voer aan dat Leroux nóg die verlede nóg die hede idealiseer, maar probeer aantoon dat mense (ook die Afrikaner) nooit uit die geskiedenis leer nie en die foute van die verlede tot in ewigheid herhaal (Minnaar 1982:42-3; Johl 1986:93. Kyk Leroux 1976:33).

In tekste in die resente Afrikaanse letterkunde gaan die ontmitologisering van die Boerekrygerbeeld voort. In sy debuutroman *Op soek na Generaal Mannetjies Mentz* verwerp Christoffel Coetzee geskiedskrywing "van die chauvinistiese soort wat kom met kitsoordele van 'held' of 'lafaard'" (Coetzee 1998:6). Coetzee probeer nie om gekanoniseerde helde soos Christiaan de Wet, Koos de la Rey en Danie Theron af te takel nie, maar hy beeld hulle ook nie as smettelose engele uit nie (Coetzee 1998:98, 256 e.v., 284-5). In sy vertelling word verskeie gevalle van onheroïese optrede aan Boerekant vermeld. Daar word sarkasties verwys na "onse dappere Boerehelde" wat deur vroue (vroue word deur Coetzee as die ware Boere-

helde in die oorlog uitgebeeld) tydens die Suid-Afrikaanse Oorlog uit hulle huise na die kommando's teruggedwing moet word (Coetzee 1998:46, 48) en na die "sterk jong manne" wat na die aanvanklike Natalse suksesse verkies om in die laers te bly lê met die verskoning dat hulle biduur hou (Coetzee 1998:152). Hoofkommandant Martiens Prinsloo se onheldhaftige oorgawe aan die Engelse word verwoord in De Wet se beskrywing van hom as "'n lekkende sak vars kak en dun bloed" (Coetzee 1998:98). Daarteenoor word 'n burger wat sy eie bas red deur nie minder nie as sewe ede van getrouheid aan beide partye in die oorlog af te lê, se vindingrykheid aangeprys (Coetzee 1998:153). Ironies genoeg word 'n Engelsman (Charlie White) en 'n swartman (Jan Witsies) deur Coetzee as die "goeie" karakters met morele integriteit uitgebeeld.

Coetzee negeer die beskouing van die Suid-Afrikaanse Oorlog as 'n "gentlemen's war" deur sy eksplisiete uitbeelding van menslike wreedheid en verwording tydens die oorlog. Die hoofkarakter van die roman, generaal Mannetjies Mentz, is die bittereinder van 'n soort vrykorps wat tydens die oorlog in die Oos-Vrystaat as 'n wraakkommando opereer. Mentz word uitgebeeld as 'n man-in-die-straat (everyman)-tipe, 'n egalitariese leier wat sy burgers se oordele en vooroordele deel (Coetzee 1998:59) en tog bomenslike respek afdwing omdat hy skynbaar "in die diepte van ons siele kan sien" (Coetzee 1998:161). Sy filosofering/rasionalisering van sy kommando se optrede behels dat die mens niks anders as 'n besondere soort dier is nie. Sy instink om te oorleef word tweede natuur. In die oorlogsomstandighede kry die mens die geleentheid om hierdie tweede natuur tot norm te verhef. Elke sterfte in die oorlog is 'n "niksbeduidende" offer waardeur die oorlewingstrategie verfyn word (Coetzee 1998:167-8, 247, 249, 268). Op grond van hierdie rasionalisering beskou Mentz se manne hulleself as 'n nuwe gemeenskap in wording (Coetzee 1998:189) wat 'n laksmanrol begin vervul om van ongewenste elemente ontslae te raak.

Van Mentz se getroue ondersteuners (Voss, Niemann en Groot Sakkie Deysel) ontaard in die oorlogsmilieu in bloeddorstige moordmasjiene wat nie skroom om sowel kakies as hensoppers sadisties-brutaal af te maai nie (Coetzee 1998:185-8, 198). Hierdie verwerde geweldenaars verval in bygeloof deur amulette met hulle saam te dra (Coetzee 1998:203). In die swart statte waar hulle deurtrek, geen hulle vrye teuels aan hulle seksuele drifte (Coetzee 1998:208-10).

Aan die einde van die oorlog, eerder as om moontlike vervolging as oorlogsmisdadigers weens bewerings van aanvalle op die Rooikruis, teregstellings van gevangenes en lykroof in die gesig te staar, ontsnap Mentz se manne oor die grens om in Duits-Oos-Afrika 'n nuwe begin te gaan maak (Coetzee 1998:258 e.v.). Na die oorlog vermy die voormalige kamerade gesprekke oor die oorlog, omdat hulle

verkie om hul verwyte en skuldgevoelens weg te steek (Coetzee 1998:185). By nabaat stel die outeur die volgende opsies vir die morele beoordeling van Manneljies Mentz aan die lesers: hy het óf te veel gesien en daarom alles by hom laat verbygaan óf hy was so onskuldig dat alles hom in ieder geval verbygegaan het (Coetzee 1998:278).

Uiteindelik is die ware skurk in die verhaal die oorlog self, wat almal in die land intrek in 'n spiraal van geweld. Mentz se karakter simboliseer die donker kant van die menslike natuur. Hy is nie "iewers daar buite" nie, maar binne-in elke mens se psige. Elke mens moet, eerder as om hom van die "skurke" van die geskiedenis te distansieer, voortgaan om die Manneljies Mentz in homself te soek en uit te ban (Van der Merwe 1998:12, 13). Elemente van Coetzee se verhaal herinner aan Conrad se *Heart of Darkness*. Dit gaan, soos ook in klassieke tragedies, oor die uitoefening van die mens se opsies in grenssituasies.

Skep 'n outeur soos Coetzee nuwe mites oor die Boerekrygers? Bestaan daar historiese getuienis wat die uitbeelding van sommige burgers se oorgawe aan primitiewe drifte tydens die buitengewone omstandighede van die oorlog onderskryf of is dit 'n geval van poëtiese vryheid? Moet hierdie soort herinterpretasie van die oorlog, in 'n periode van onthullings voor die Waarheids- en Versoeningskommissie oor Afrikanergruweldade, beskou word as deel van die Afrikaner se verwerking van sy apartheidsverlede? Coetzee suggereer dat soortgelyke geraamtes as wat deur getuienis voor dié kommissie uit die kas gehaal is, ook ten opsigte van die Suid-Afrikaanse Oorlog kan bestaan.

DIE BOEREKRYGERBEELD 'N EEU LATER

Die Suid-Afrikaanse Oorlog het vandag nog nie sy relevansie vir die Afrikaner verloor nie. Omdat Afrikaner politiek meer verdeeld is as in enige stadium van hulle geskiedenis en hulle in 'n verskeidenheid regse, gematigde en linkse politieke partye bevind, is daar egter nie meer sprake van 'n monolitiese Afrikanernasionalistiese beeld van die Boerekryger uit die Suid-Afrikaanse Oorlog nie.

Regsgesinde Afrikaners identifiseer steeds met die tradisionele heroïese beeld van die Boerekryger. Regse Afrikaanse organisasies het nog altyd 'n militaristiese aanslag gehad en teruggegryp na die heroïese verlede, veral die era van die Boererepublieke tussen die Groot Trek en die Suid-Afrikaanse Oorlog. Die organisasie van die Rebelle in 1914, die Ossewabrandwag in die veertigerjare en die AWB sedert die sewentigerjare is op die model van die Boerekommandostelsel geskoei. In regsgesindes se politieke retoriek figureer die Suid-Afrikaanse Oorlog sterk as simbool van die Afrikaner se heroïese verlede. Regsgesindes verwys met

trots na hulleself as Boere³ en beskou hulleself as die ware kampvegters vir die Afrikanersaak, wat soos die bittereindes van ouds as laaste linie vir die behoud van die Afrikanervolk se vryheid veg (kyk bv. Van Tonder 1967:132, 148; Floyd 1975:49, 64; Marais 1980:175). Minder konserwatiewe Afrikaners word deur hulle as volksverraaiers gebrandmerk. In sy blaadjie *Boerant* het Robert van Tonder byvoorbeeld 'n paar jaar gelede in 'n huldigingsartikel vir die helde van Spioenkop geskryf: "'n Volk wat kan roem oor Spioenkop sal nooit as te nimmer deur 'n grondwetjie van 'n pienk verraaiertjie soos FW uitgewis kan word nie!"

Verligte of "alternatiewe" Afrikaners bevraagteken die eng puriteinse siening van die Boerekrygerbeeld. Hoewel hulle afsydig staan teenoor die patriargale en militêre konnotasies wat daaraan geheg word en nie langer soos in die Christeliek-nasionale era aanspraak maak op die godsdienstige en rassesuperioriteit van die Afrikaner nie, is dit interessant dat baie van die jong geslag alternatiewe Afrikaners hulle nie van die benaming "Boer" distansieer nie. Moderne Afrikaanse sangers gebruik dit byvoorbeeld vrylik. Anton Goosen noem homself die Liedjieboer. Koos Kombuis sing van die "Boer in beton". Een van Valiant Swart se CD's heet "Die mystic Boer". Moontlik is die hertoeëiening van die destydse eretitel "Boer" 'n manier om van die gestigmatiseerde "Afrikaner" weg te kom. Die gebruik daarvan dui op 'n soeke onder jong Afrikaners na 'n eie identiteit in die konteks van die "nuwe" Suid-Afrika.

VERWYSINGS

Botha E 1980. Prosa. In: Cloete T.T. (red.). *Die Afrikaanse literatuur sedert sestig*. Goodwood: Nasou. pp. 319-559.

Coetzee C 1998. *Op soek na Generaal Mannetjies Mentz*. Kaapstad: Queillerie.

De Wet C R 1902. *De strijd tusschen Boer en Brit. De herinnering van den Boeren-Generaal C.R. de Wet*. Amsterdam: Höveker & Wormser.

Floyd TB 1975. *Afrikaner-nasionalisme*. Pretoria.

Gronum MA 1974. *Die Bittereinders Junie 1901-Mei 1902*. Kaapstad: Tafelberg.

Grundling AM 1979. *Die 'hendsoppers' en 'joiners'. Die rasionaal en verskynsel van verraad*. Pretoria: HAUM.

³ Van die regse groepe heet onder meer die Boerestaatsparty en die Boerebevrydingsbeweging.

Grundling AM 1990. War, wordsmiths and the "volk": Afrikaans historical writing on the Anglo-Boer War of 1899-1902 and the war in Afrikaner Nationalist consciousness, 1902-1990. In: Lehmann E & Reckwitz E (eds). **Mfecane to Boer War. Versions of South African history.** Essen: University of Essen. pp. 43-53.

Hofstede G 1991. **Cultures and organizations: software of the mind.** London: Harper Collins.

Johl J 1986. **Leroux - ABC.** Krugersdorp: Sikelela Uitgewers.

Kannemeyr JC (red.). 1980. **Etienne Leroux. Tussengebied.** Johannesburg: Perskor.

Leroux E 1976. **Magersfontein, o Magersfontein!** Kaapstad: Human & Rousseau.

Louw NP Van Wyk 1958. **Liberale nasionalisme. Gedagtes oor die nasionalisme, liberalisme en tradisie vir Suid-Afrikaners met 'n kulturele nadrup.** Kaapstad: Nasionale Boekhandel.

Louw NP Van Wyk 1972. **Die pluimsaad waai ver of bitter begin.** Kaapstad: Human & Rousseau.

Malan C 1982. Die ideologiese rol van die leser in **Magersfontein, o Magersfontein!** In: Grové AP (red.). **Beeld van waarheid.** Kaapstad: Human & Rousseau. pp. 63-85.

Malan J 1990. **Die Boere-offisiere van die Tweede Vryheidsoorlog, 1899-1902.** Pretoria: J.P. van der Walt.

Marais J 1980. **Stryd is lewe.** Pretoria: Aktuele Publikasies.

Minnaar LC 1982. **Wêreld en waarde: Magersfontein, o Magersfontein in oënskou.** Potchefstroom: PU vir CHO.

Naudé JF 1903. **Vechten en vluchten van Beyers en Kemp 'bôkant' De Wet.** Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar.

Pretorius F 1991. **Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902.** Kaapstad: Human & Rousseau.

Pretorius F 1998. Afrikaner nationalism and the burgher on commando. Paper, "Rethinking the South African War" conference, Unisa, Pretoria, 3-5 August.

Steyn JC 1998. Van Wyk Louw "opper twyfel in 'n tyd toe dit gevrees is". Uittreksel uit JC Steyn se biografie, Van Wyk Louw: 'n lewensverhaal in Beeld, 24 November 1998.

Van der Merwe C 1998. Afrikaans fiction on the Anglo Boer War. Paper, conference on "Rethinking the South African War", Unisa, Pretoria, 3-5 August.

Van Jaarsveld FA 1984. **Omstrede Suid-Afrikaanse verlede. Geskiedenis-ideologie en die historiese skuldvraagstuk.** Johannesburg: Lex Patria.

Van Jaarsveld FA, Dreyer N en Van der Merwe BJ 1973. **Nuwe geïllustreerde geskiedenis, St. 6.** Johannesburg: Perskor.

Van Tonder R 1967. **Die stryd duur voort!** Johannesburg: Die Gesuiwerde Nasionaliste.

Van Zyl I 1982. Resensie van **Magersfontein, o Magersfontein!**, Die Suidwester, 29 November 1976. In: Malan C (red.). **Die oog van die son. Beskouings oor boeke en werke van Etienne Leroux.** Pretoria: Academica. p. 294-6.